

Aleksandra Płonka, Łukasz Paluch

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

GLÓWNE SYMPTOMY RECESJI W GOSPODARSTWACH ROLNYCH W ŚWIETLE ZAŁAMANIA KONIUNKTURY GOSPODARCZEJ W LATACH 2008-2010

*THE MAIN SYMPTOMS OF RECESSION IN FARMS IN THE LIGHT
OF ECONOMIC DECLINE IN THE YEARS 2008-2010*

Słowa kluczowe: koniunktura w rolnictwie, recesja, drobne gospodarstwa rolne

Key words: economic changes in agriculture, recession, small farms

Abstrakt. Dokonano analizy wpływu załamania koniunktury gospodarczej, w tym zwłaszcza zjawisk recesywnych i kryzysowych w rolnictwie polskim, na funkcjonowanie gospodarstw rolnych. Ponadto zidentyfikowano kluczowe symptomy recesji gospodarczej, której nasilenie wystąpiło w latach 2008-2010 oraz określono poziom ich dotkliwości w odniesieniu do badanych jednostek. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że głównym i mającym największe znaczenie symptomem załamania koniunktury w rolnictwie, rozumianej jako pogorszenie opłacalności gospodarowania, były malejące przychody uzyskiwane przez badane gospodarstwa. Zauważono także większą odporność gospodarstw silnych ekonomicznie na negatywne skutki załamania koniunktury gospodarczej.

Wprowadzenie

Współczesny stan oraz możliwości rozwoju rolnictwa nieustannie kształtowane są przez wiele czynników, zarówno o charakterze przyrodniczym, ekonomicznym, jak i politycznym, mogących ułatwiać bądź utrudniać podejmowanie określonych decyzji [Wilkin 2009]. Dlatego sprawne kierowanie gospodarstwem rolnym, oprócz umiejętnego wykorzystania posiadanych zasobów środków produkcji, wymaga również od zarządzającego nim wnikliwego i kompleksowego poznania sytuacji, w jakiej dany podmiot się znajduje. Umiejętność ta zyskuje na znaczeniu zwłaszcza w obliczu występującej w ostatnich kilku latach recesji gospodarczej [Płonka 2015]. Zdolność rozpoznawania przebiegu wahań cyklicznych, a w szczególności identyfikacji symptomów nadchodzącego załamania lub kryzysu, dostarczyć może niezbędnych dla procesów decyzyjnych informacji pozwalających na racjonalne podejmowanie odpowiednich działań zapobiegawczych, mających na celu ograniczanie niepewności oraz minimalizowanie ryzyka gospodarowania [Adamowicz 2013]. Jednak jak zauważa Bański [2004], kondycja gospodarstw, zachodzące w nich procesy, a także możliwości rozwoju oraz przemiany (i zagrożenia) zewnętrzne warunkujące ich byt, są wciąż prawie wyłącznie oceniane przez naukowców, rzadziej natomiast przez samych rolników. Powyższe przesłanki stały się podstawą wyznaczenia zadania badawczego dotyczącego rozpoznania symptomów recesji (wywołanej ostatnim załamaniem koniunktury gospodarczej) i określenia ich poziomu dotkliwości w drobnotowarowych gospodarstwach rolnych.

Materiał i metodyka badań

Badania przeprowadzono w latach 2011 i 2012 w południowej Polsce i objęto nimi aktywne rynkowo drobne gospodarstwa rolne zlokalizowane w czterech subregionach geograficzno-gospodarczych województwa małopolskiego. Zaprezentowano wyniki badań uzyskane z analizy podmiotów zlokalizowanych w powiecie wadowickim oraz powiecie tarnowskim – łącznie z 50 gospodarstw. Kryterium doboru gospodarstw do badań było prowadzenie produkcji towarowej i uczestnictwo w rynku środków produkcji oraz prowadzenie działalności dostosowanej do wa-

runków lokalnych, tj. odzwierciedlającej najczęściej stosowany system polowy, system produkcji zwierzęcej, reprezentującej zróżnicowane kierunki i intensywność produkcji.

W celu rozpoznania i diagnozy przebiegu wahań koniunktury w sektorze rolnym, posłużono się wskaźnikiem koniunktury w rolnictwie oraz wskaźnikami składowymi, tj. zaufania rolników oraz wyrównanych przychodów pieniężnych, opracowanymi przez Instytut Rozwoju Gospodarczego (IRG) w Warszawie. Ponadto, obliczono tzw. nożyce cenowe, określające stosunek cen produktów rolnych (zwykle surowców rolnych) sprzedawanych przez rolników do cen artykułów przez nich nabywanych, które stanowiły cząstkowy wskaźnik zmian koniunktury w rolnictwie.

Analizę uzyskanych wyników badań przeprowadzonych w gospodarstwach rolnych prowadzono na podstawie kryterium wielkości ekonomicznej gospodarstw. Podziału badanych gospodarstw dokonano na podstawie zasad Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych, gdzie za wielkość ekonomiczną gospodarstwa przyjęto sumę standardowej produkcji (SO) ze wszystkich działalności występujących w gospodarstwie. Wśród badanych obiektów wyróżniono gospodarstwa: małe (SO do 8 tys. euro), średnie (SO do 50 tys. euro) oraz duże (SO do 100 tys. euro).

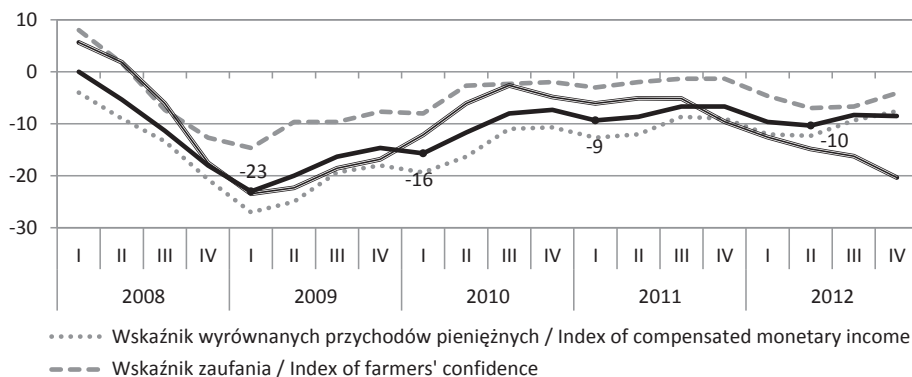
Wyniki badań

Zmienność aktywności gospodarki, znajdująca swoje odbicie w zmienności rolnictwa powoduje, że gospodarstwa rolne znajdują się pod coraz większym wpływem zmian i przeobrażeń zewnętrznych otoczenia [Griffin 1999]. Literatura przedmiotu wskazuje, iż wśród branżowej zmienności wahań w gospodarce to właśnie sektor rolny, a tym samym gospodarstwa rolne, najbardziej odczuły efekty największych kryzysów ogólnogospodarczych. Potwierdził to chociażby wielki kryzys lat 30. XX wieku czy też kryzys związany z reformami systemowymi, którego skutki zwłaszcza w rolnictwie nie zostały dotąd w pełni przewyżczone [Idzik 2007, Musiał 2009, Wilkin 2009, Zieliński 2012, Adamowicz 2013].

Także i współczesne procesy przemian tego sektora, w tym również i gospodarstw, dotyczące m.in. zakresu skali i struktury produkcji rolnej, gospodarki (w tym obrotu) ziemią rolniczą, a przez to struktury agrarnej lub relatywnie zmiennego ustroju rolnego następują w okresie głębokiej dekonunktury, a nawet recesji [Płonka, Musiał 2012]. W 2008 roku nastąpiła bowiem ponowna (po okresie 1996-2004) gwałtowna zapaść w rozwoju polskiego rolnictwa. Pierwszym sygnałem pogorszenia sytuacji o charakterze makroekonomicznym było odnotowane już pod koniec 2007 roku na rynkach światowych, a w następstwie i na rynkach krajowych, załamanie popytu globalnego na surowce rolne. Skutki tych zmian bardzo szybko znalazły swoje odbicie w spadku cen, zwłaszcza płaconych rolnikom za zboża, mleko i żywiec wieprzowy [Płonka 2015]. Niekorzystne zjawisko cenowe dotknęło zarówno krajowe, europejskie, jak i światowe rynki produktów rolnych. Pogarszająca się na niekorzyść rolników tendencja cenowa wywołana ogólnosiwiatowym kryzysem gospodarczym doprowadziła w ciągu roku do obniżenia wartości syntetycznego wskaźnika koniunktury w rolnictwie z poziomu 5 do -23, tj. o 28 punktów (rys. 1).

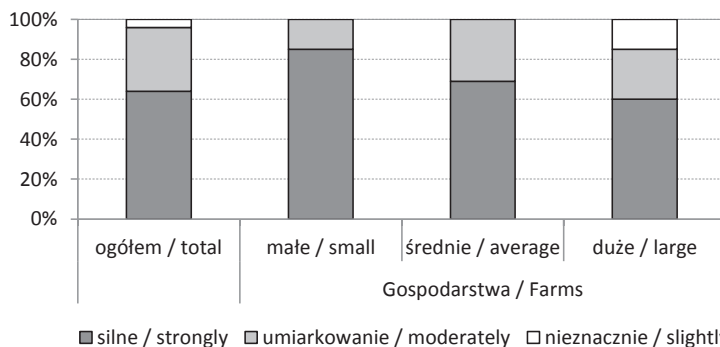
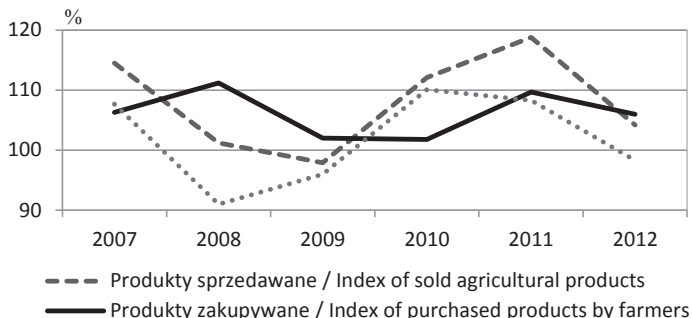
Trudności funkcjonowania polskiego rolnictwa oraz gospodarstw rolnych potęgowały pogarszające się na niekorzyść rolników relacje cenowe. W 2008 roku nastąpiło bowiem ostre rozwarcie nożyc cen. Wartość wskaźnika zmalała poniżej wartości granicznej wynoszącej 100, przyjmując poziom 91, który był jednym z najniższych w ostatnim piętnastoleciu (rys. 2). Podkreślić należy, iż wskaźnik nożyc cen stanowił wówczas 70% stanu z 1989 roku, co w okresie 20 lat spowodowało jego spadek aż o 30 p.p. [Płonka 2015].

Załamanie koniunktury w rolnictwie znalazło odzwierciedlenie także na płaszczyźnie mikroekonomicznej, dotknęło bowiem gospodarstwa rolne. Przeprowadzone badanie wskazały, iż w próbie 50 ankietowanych rolników wszyscy respondenci odczuwali w okresie załamania gospodarczego w latach 2008-2010 pogorszenie warunków gospodarowania (określone jako tzw. pogorszenie opłacalności produkcji w odniesieniu do swoich gospodarstw) i aż 96% z nich określiło je jako odczucia silne lub umiarkowane (rys. 3). Zaledwie dwóch respondentów wskazało, że nieznacznie odczuwało pogarszanie się ich sytuacji gospodarczej. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że reprezentowali oni jedne z najmniejszych gospodarstw spośród wszystkich analizowanych

Rysunek 1. Koniunktura w rolnictwie polskim w latach 2008-2012
 Figure 1. Economic situation in Polish agriculture in the years 2008-2012
 Źródło: opracowanie na podstawie danych IRG SGH w Warszawie
 Source: own study based on data from IRG SGH in Warsaw

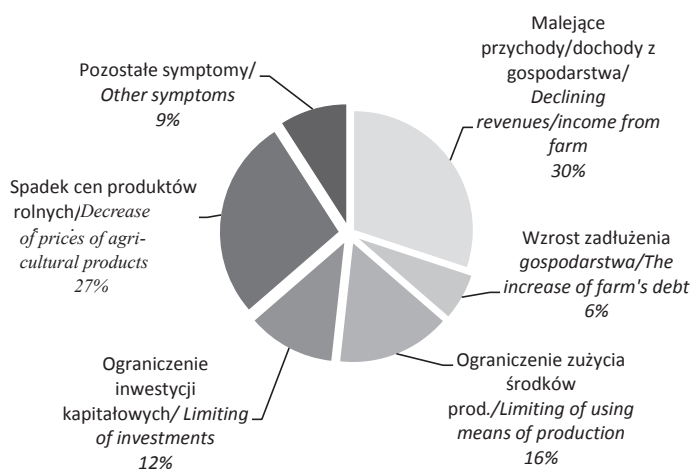
Rysunek 2. Wskaźnik nożyc cenowych w latach 2007-2012
 Figure 2. Index of price gap in the years 2007-2012
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Rocznik statystyczny... 2010, 2014]
 Source: own study based on data from Central Statistical Office [Rocznik statystyczny... 2010, 2014]

Rysunek 3. Odczucia właścicieli gospodarstw dotyczące pogorszenia się koniunktury w rolnictwie
 Figure 3. The feelings of farm owners for the downturn economic in agriculture
 Źródło: opracowanie własne
 Source: own study

jednostek można przypuszczać, że ich kontakt z rynkiem rolnym nie był na tyle duży i tak częsty, aby odbiór negatywnych ocen był wyrazisty i opiniotwórczy.

Analiza uzyskanych wyników badań wykonana ze względu na kryterium wielkości ekonomicznej gospodarstw wykazała, że najsilniej załamanie koniunktury odczuły gospodarstwa zaklasyfikowane do grupy małych gospodarstw. Wszyscy respondenci z tej grupy wskazali bowiem, że odczuwają negatywne zmiany przejawiające się pogorszeniem warunków gospodarowania i opłacalności produkcji rolnej, a aż 85% z nich określiło je jako odczucia silne. Równie

Rysunek 4. Główne symptomy załamania koniunktury w rolnictwie w opiniach właścicieli gospodarstw rolnych
 Figure 4. The main symptoms of economic decline in agriculture in farm owners' opinions
 Źródło: opracowanie własne
 Source: own study

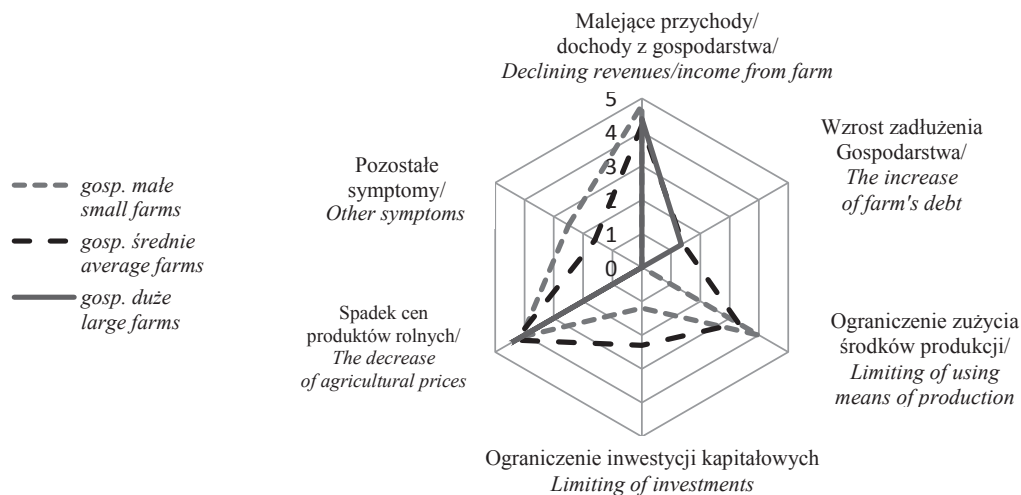
wysoki, bo prawie 60- i 70-procentowy udział tych właśnie odpowiedzi w ogólnej strukturze wskazań, dotyczył odpowiednio dużych i średnich gospodarstw. Należy jednak podkreślić, że w przypadku gospodarstw silnych ekonomicznie odczucia załamania koniunktury przyjmowały nieco łagodniejszy charakter. Wśród udzielonych wskazań respondentów dominowały odczucia pogorszenia warunków gospodarowania określane jako umiarkowane (25%) oraz nieznaczne (15%). Taki rozkład odpowiedzi pozwala ostrożnie wnioskować w kierunku większej podatności gospodarstw mniejszych obszarowo i słabszych ekonomicznie na pojawiające się zjawiska recesywne w gospodarce. Pogorszenie warunków opłacalności produkcji, przejawiające się głównie przez obniżenie przychodów i dochodów uzyskiwanych z rolnictwa w sytuacji ich relatywnie niewielkiego poziomu, oznacza z kolei istotne zmniejszanie wyniku finansowego, który właściciele tych gospodarstw mogą przeznaczyć na reprodukcję majątku produkcyjnego oraz konsumpcję realizowaną w ich gospodarstwach domowych [Płonka 2015].

Respondenci odczuwający skutki załamania koniunktury i recesji wskazali główne (ich zdaniem) objawy pogorszenia opłacalności produkcji w odniesieniu do swoich gospodarstw. Z puli wszystkich udzielonych odpowiedzi 30% wskazań rolników identyfikowało symptomy pogorszenia koniunktury przez zmniejszenie przychodów pieniężnych uzyskiwanych z gospodarstwa rolnego, a stąd i dochodów oraz ich części odkładanych na tzw. oszczędności¹ (rys. 4). W dalszej kolejności respondenci wskazywali na systematyczne obniżanie się cen uzyskiwanych przez rolników ze sprzedaży produktów rolnych² (27%) oraz ograniczenia zużycia obrotowych środków produkcji (15% odpowiedzi), spowodowanego w głównej mierze wzrostem ich cen. Do grupy pozostałych symptomów zaliczono m.in. trudności ze zbytem produktów rolnych, trudności z pozyskaniem kredytów oraz wzrostem ich kosztów, trudności w pozyskaniu dodatkowych środków w ramach programów pomocowych UE, zwiększenie opłat i podatków oraz ograniczanie lub rezygnację z donajmu siły roboczej [Płonka 2015].

Ważnym elementem realizacji przyjętego zadania badawczego dotyczącego określenia poziomu dotkliwości symptomów recesji w gospodarstwach było uzupełnienie dotychczasowych badań o tę kwestię. W tym celu respondenci zostali poproszeni o dokonanie oceny wskazanych przez

¹ Respondenci identyfikujący samodzielnie symptomy pogorszenia koniunktury wskazywali na ograniczanie przychodów lub dochodów uzyskiwanych z prowadzonej produkcji rolnej traktując te kategorie jako jedną. Przypuszcza się, iż wynikało to z powszechnego, lecz mylnego stosowania tych pojęć zamiennie (jako synonimy) [Płonka 2015].

² W opiniach respondentów malejące ceny uzyskiwane ze sprzedaży produktów rolnych były objawem pogorszenia koniunktury, nie zaś jej przyczyną. Rolnicy podkreślali bowiem, że obniżki cen na światowych rynkach rolnych (ceny światowe = przyczyna) spowodowały obniżenie cen krajowych, a stąd też i cen uzyskiwanych na rynkach lokalnych (ceny lokalne = symptom) [Płonka 2015].

Rysunek 5. Ocena wybranych symptomów załamania koniunktury w rolnictwie
Figure 5. The assessment of chosen symptoms of economic decline in agriculture

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

siebie symptomów³. W świetle uzyskanych wyników zauważono, że spośród zidentyfikowanych przez respondentów symptomów pogorszenia koniunktury i recesji w rolnictwie, największe znaczenie przypisano malejącym przychodom/dochodom z gospodarstwa (średnio 4,46 pkt) oraz spadkom cen produktów rolnych (średnio 4,30 pkt). W przypadku pozostałych symptomów zauważono znaczne dysproporcje w ocenach udzielanych zwłaszcza przez właścicieli małych i dużych gospodarstw. W słabszych ekonomicznie gospodarstwach duże znaczenie przypisano ograniczaniu zużycia środków niezbędnych do produkcji rolnej (4,0 pkt) oraz kategorii pozostałych symptomów (2,5 pkt). W dużych gospodarstwach, tj. silniejszych ekonomicznie, zużycie środków produkcji pozostawało na tym samym, a w niektórych przypadkach nawet i na większym poziomie w porównaniu do lat poprzedzających okres recesji. Podobnie było i w przypadku ograniczania inwestycji kapitałowych oraz symptomów zakwalifikowanych do pozostałych grup, które w opiniach właścicieli tych podmiotów nie odgrywały żadnego znaczenia (rys. 5). Na tej podstawie można ostrożnie wnioskować, że takie rozwarstwienie odpowiedzi wynikało głównie ze zróżnicowanych możliwości ekonomicznych i finansowych gospodarstw, które w przypadku podmiotów dużych, pozwalały im na realizację inwestycji bez konieczności zadłużania się, co z kolei nie było możliwe w przypadku gospodarstw słabych ekonomicznie, które dodatkowo nie korzystały z funduszy pomocowych UE [Płonka 2015].

Podsumowanie

Załamanie koniunktury gospodarczej, nasilone w latach 2008-2010, znalazło swoje odzwierciedlenie w drobnotowarowych gospodarstwach rolnych w postaci pogarszania się warunków opłacalności produkcji. Problemy oraz negatywne skutki recesji gospodarczej dotyczyły wszystkich przyjętych do badań gospodarstw rolnych. W największym stopniu pogorszenie warunków gospodarowania odczuli właściciele gospodarstw słabszych ekonomicznie, z kolei w przypadku jednostek silniejszych dominowały w nich odczucia załamania koniunktury określone jako umiar-

³ Oceny dokonano w skali 5-punktowej, przy czym ocena 1 oznaczała najmniejsze, natomiast ocena 5 – największe znaczenie symptomu. Uzyskane wyniki zostały następnie uśrednione i zaprezentowane w postaci rozkładu sześciu głównych, najczęściej odczuwanych przez respondentów symptomów załamania się koniunktury w rolnictwie [Płonka 2015].

kowe. Potwierdzono tym samym większą podatność gospodarstw słabszych ekonomicznie (i zwykle mniejszych obszarowo) na wpływ negatywnych zjawisk recesywnych występujących w gospodarce.

Śród głównych i zarazem mających największe znaczenie dla rolników symptomów załamania koniunktury gospodarczej, najwięcej wskazań otrzymały malejące przychody/dochody uzyskiwane z gospodarstwa, systematyczne spadki cen sprzedawanych produktów rolnych oraz ograniczanie zużycia obrotowych środków produkcji. Zauważono jednak istotnie wyróżniające się wartości w odniesieniu do gospodarstw dużych, silniejszych ekonomicznie, które w okresie recesji intensyfikowały produkcję oraz inwestowały w majątek trwały. Osiągane bowiem przez nie przychody i dochody z działalności rolnej, mimo że malały, były na tyle wysokie, że pozwalały im sfinansować rosnące koszty gospodarowania bez konieczności rezygnacji z zakupu środków niezbędnych do produkcji. Świadczy to o większej odporności gospodarstw silnych ekonomicznie na negatywne skutki załamania koniunktury gospodarczej.

Literatura

- Adamowicz E. 2013: *Badania koniunktury. Fakty. Użyteczność*, Oficyna Wyd. SGH, Warszawa.
- Bański J. 2004: *Wybrane problemy rozwoju gospodarstw rolnych w opinii ich właścicieli – wyniki badań ankietowych*. [w:] J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989-2002*, Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 289-303.
- Griffin R.W. 1999: *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa.
- Idzik M. 2007: *Barometry koniunktury w prognozowaniu ostrzegawczym w gospodarce żywnościowej*, Wydawnictwo SGGW w Warszawie, Warszawa.
- Musiał W. 2009: *Wielki Kryzys ekonomiczny w rolnictwie polskim – przypomnienie i przestroga*, Journal of Agribusiness and Rural Development, nr 3(13), 155-162.
- Płonka A. 2015: *Procesy dostosowawcze gospodarstw drobnotowarowych do zmian koniunktury gospodarczej*. Rozprawa doktorska, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Warszawa.
- Płonka A., Musiał W. 2012: *Reakcje dostosowawcze gospodarstw drobnotowarowych w okresie dekonunktury gospodarczej na przykładzie woj. małopolskiego*, Roczn. Nauk. SERiA, t. XIV, z. 8, 292-296.
- Rocznik statystyczny rolnictwa*. 2010, 2014: GUS, Warszawa.
- Wilkin J. 2009: *Uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście europejskim i globalnym. Implikacje teoretyczne i praktyczne*, [w:] U. Płowiec (red.), *Polityka gospodarcza a rozwój kraju*, Wydawnictwo PTE, Warszawa, 305-325.
- Zieliński K. 2012: *Działania dostosowawcze polskich przedsiębiorstw w okresie kryzysu*, Wydawnictwo UNIVERSITAS, Kraków.

Summary

In the paper the problem of the influence of economic decline, in particular recession and crisis in Polish agriculture on the functioning of farms was undertaken. The major symptoms of recession in agriculture between 2008 and 2010 were identified and their significance for analysed farms was recognized. On the basis of the research results, it was noted that the main and the most important symptom of recession in agriculture, understanding as worse conditions of production, was decrease of income from agriculture. It was also observed, that big farms and economical stronger were more resistant to negative effects of the economic decline.

Adres do korespondencji
dr inż. Aleksandra Płonka, dr inż. Łukasz Paluch
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Instytut Ekonomiczno-Społeczny
Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa, Zakład Ekonomii i Polityki Gospodarczej
Al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków
e-mail: a.plonka@ur.krakow.pl, lukasz.paluch@ur.krakow.pl